

„Zaštita dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju u
Mostaru – trenutna situacija“

Centar za psihološku podršku "Sensus" je strukovna nevladina organizacija čiji je cilj poboljšanje psihosocijalnog razvoja, pružanje podrške i osiguravanje edukacije za djecu, mlade i odrasle, kroz preventivni, interventni, savjetodavni i radioničarski rad.

NAŠA MISIJA: Centar za psihološku podršku čvrsto vjeruje u zajednicu koja aktivnim učešćem ispoljava svoje pune potencijale i time omogućava jednaka prava, slobode, obrazovne i socijalne prilike za sve građane Mostara.

Partnerska organizacija: Humanitarna organizacija „Altruist" Mostar

„Zaštita dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju u Mostaru – trenutna situacija"

Januar 2020.

Autor: Centar za psihološku podršku „Sensus"

Put za Opine 7, 88000 Mostar

e-mail: cpp.mostar@gmail.com

web: cppmostar.com

Ovaj dokument je napravljen uz finansijsku podršku Evropske unije, u okviru projekta "Promovisanje i zaštita prava ugrožene djece". Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost Centra za psihološku podršku „Sensus" i ne predstavlja nužno stavove Evropske unije.

SADRŽAJ

1. O projektu	3
2. Uvod	4
3. Metodologija	5
4. Dječija prava u obrazovanju	6
5. Međunarodni standardi i zakonodavstvo u oblasti zaštite dječijih prava	10
6. Analiza zaštite prava djece u Mostaru	19
7. Nosioći odgovornosti u zaštiti dječijih prava i preporuke	30
8. Literatura	36

1. O projektu

Analiza „Zaštita dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju u Mostaru – trenutna situacija" dio je aktivnosti koje provodi Centar za psihološku podršku „Sensus" u partnerstvu sa HO „Altrust" Mostar u okviru projekta „Jednaka prava, jednako obrazovanje".

Opći cilj projekta je: Podrška demokratiji i rješavanje prava kroz promicanje, zaštitu i ostvarivanje dječijih prava, uz podršku civilnog društva i vladinih organizacija.

Specifični cilj projekta je: Poboljšati kapacitete neformalne mreže „Zajednička priča" za potrebe bavljenja pitanjima zaštite dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju.

Rezultati projekta:

1. Uspostavljen mehanizam za praćenje prava djece u osnovnom obrazovanju.
2. Kreirane smjernice za praćenje dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju u Mostaru.

Analiza „Zaštita dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju u Mostaru – trenutna situacija" usmjerena je na istraživanje zaštite prava marginaliziranih skupina, nacionalnih manjina - djece romske populacije.

2. Uvod

Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno za svu djecu. Dostupnost osnovnog obrazovanja ogleda se u obavezi država da osiguraju prilagođavanje obrazovnog sistema svakom djetetu.

Pristupačnost obrazovanja podrazumijeva promociju jednakosti u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi. Obrazovanje je vrlo često od ključnog značaja za ostvarivanje prava iz drugih oblasti. Osnovno obrazovanje je od velikog značaja za individualni razvoj djeteta. Zbog toga je prilagodljivost obrazovnog sistema obrazovnim potrebama i pravima sve djece krucijalna za njihovo sveukupno djelovanje u široj društvenoj zajednici.

Svako dijete ima pravo na obrazovanje, a nepoštivanje tog prava predstavlja diskriminaciju.

Kao najranjivije skupine djece koja ne uživaju potpuno pravo na obrazovanje navode se djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca romske populacije, djeca migranti . . .

Osiguravanje nediskriminacije u pristupu i pohađanju presudan je uspjeh implementacije bilo kojeg obrazovnog sistema. To se odnosi na obavezu država da osiguraju poštivanje načela jednakosti u svim aspektima prava na obrazovanje. Osnovni zahtjev ljudskih prava je da države poduzmu sve mjere kako bi spriječile diskriminaciju. Obrazovni sistemi trebaju biti dostupni za svu djecu i potrebno je poduzeti pozitivne korake da se uključe i najmarginaliziranije.

Također, važno je i uključivanje svih segmenata društva, svih raspoloživih resursa vladinog i nevladinog sektora, porodica i pojedinaca, u ostvarivanje osmišljenog djelovanja kako bi se poboljšali životni uslovi u interesu razvoja djece i poštovanju njihovih prava. To podrazumijeva intersektoralan i multidisciplinarni pristup i osmišljavanje društvenih akcija i mjera koje će biti usmjerene na poboljšanje položaja djeteta u BiH.. Ovim politikama treba poštivati osnovna prava propisanih u Konvenciji o pravima djeteta, prije svega prava na upis u matične knjige rođenih, obezbjeđivanje adekvatnog prostora za stanovanje, pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti i obrazovanju. Također neprestano treba raditi na promovisanju mjera suzbijanja siromaštva, diskriminacije, marginalizacije, stigmatizacije, svih vidova nasilja, seksualnog zlostavljanja, te korištenja opojnih droga.

Analiza „ Zaštita prava djece u osnovnoškolskom obrazovanju u Mostaru" daje pregled o najvažnijim međunarodnim dokumentima i zakonskim odredbama o dječijim pravima u BiH, kako se štite prava djece u obrazovanju, naročito vulnerabilne skupine djece, te ko su nosioci zaštite dječijih prava, kao i preporuke za poboljšanje uslova za ostvarivanje prava djece na obrazovanje bez diskriminacije.

3. Metodologija

Za potrebe izrade dokumenta "Zaštita dječijih prava u osnovnoškolskom obrazovanju u Mostaru – trenutna situacija" korišteni su podaci, analize i dokumenti pronađeni na internet stranicama, a koji se tiču zakonske regulative, međunarodnih standarda i dokumenata koji se odnose na zaštitu djece u obrazovanju.

U izradi dokumenta korištene su i informacije dobivene na organizovanim sastancima, putem e-mail upita sa predstavnicima određenih institucija i organizacija:

- Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta
- Grad Mostar – odjel za društvene djelatnosti
- Osnovna škola „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo“
- Osnovna škola „Bijelo polje“
- Neformalna mreža „Zajednička priča“
- HO „Altruist“
- Centar za socijalni rad Mostar

Lista dokumenta koja su korišteni tokom izrade Analize nalaze se na kraju analize pod nazivom:
Literatura

4. Dječija prava u obrazovanju

„Odrasli su dužni štiti djecu od zla, ali to je moguće samo ako raspolažu dovoljnim saznanjima da bi mogli procijeniti kada je dijete u opasnosti.“ Christiane Sanderson

Dječja prava su ljudska prava, i odnose se na one osobe do 18. godine starosti.

Ona su posebno izdvojena i naglašena zbog toga što je ovo razdoblje posebno važno u životu osobe.

Kršenje prava u toj dobi može negativno uticati na cijeli budući život osobe.

Država, odnosno mjesto u kojem dijete živi, mora osigurati djetetu siguran život i poštivanje njegovih prava. Ta se obaveza odnosi na sve odrasle koji moraju štiti djecu i pomagati im u ostvarivanju prava. Djeca su osobe koje nemaju toliko znanja i mogućnosti da štite sami sebe, ona se trebaju međusobno pomagati u zaštiti prava, ali im je najviše potrebna pomoć odraslih

Dječija prava su posebno uređena zbog:

- djeca predstavljaju ranjivu skupinu koja zahtijeva posebno regulisana i naglašena pravila
- o dječijim pravima odlučuju odrasli
- kršenje dječijih prava i danas su u svijetu katastrofalna

A temeljna pravila u primjeni i razumijevanju dječijih prava moraju se zasnivati na:

1. Pravilu nediskriminacije
2. Holističkom pristupu djetetu
3. Dobrobiti djeteta
4. Pravu na mišljenje i ozbiljno uzimanje u obzir mišljenja djeteta

Svako dijete ima pravo na obrazovanje, i na niz drugih prava koja ukoliko se poštuju, omogućuju djetetu da se razvija u samostalnu, zrelu ličnost koja će doprinjeti razvoju zajednice i društva.

Svako dijete ima pravo na:

1. Na prava

2. Da uživaju posebnu zaštitu
3. Na ime i nacionalnost
4. Socijalnu, zdravstvenu i drugu skrb kako bi se razvijalo zdravo i sigurno
5. Na posebnu zaštitu ako ima teškoće u razvoju
6. Na ljubav i razumijevanje
7. Na školovanje
8. Da dobije pomoć u posebnim uslovima
9. Da budu zaštićena od zlostavljanja
10. Na zaštitu od svih oblika diskriminacije i život u duhu tolerancije i razumijevanja

Da bi prava djece u obrazovanju bila zaštićena posebna je odgovornost na odraslima da prepoznaju i spriječe postupak kršenja prava i povredu djetetove ličnosti.

Škola je mjesto u kojem učenici provode najviše vremena, nakon svoje porodice, te je škola dužna osigurati učeniku zaštitu njegovih prava, sigurnost i zdravlje. Kao mjesto gdje se odvijaju odnosi i priprema za budući život ona svojim Nastavnim planom i programom potiče razvoj učenika.

Svako dijete ima pravo na pravo, odnosno ima pravo da poznaje svoja prava u školi.

Cilj odgoja za zaštitu prava djeteta je sticanje znanja o pravima djeteta kako bi se osigurali uslovi za njihov potpuni i nesmetani fizički i psihički razvoj, ali i upoznavanje djece sa njihovim pravima. Osim učenja o pravima djece, djeca trebaju učiti i o vlastitim odgovornostima i dužnostima, a zadatak je odraslih razvijati svijest o pravima svih koji žive u državnoj, gradskoj ili školskoj zajednici...

U školi su prava regulisana Zakonom o odgoju i obrazovanju.

Prema Pravilniku o načinu postupanja odgojno – obrazovnih radnika u poduzimanju mjera zaštite prava učenika, te prijave svakog kršenja prava školska ustanova je dužna učeniku osigurati:

-zaštitu prava osiguranu Ustavom, konvencijama, zakonima, provedbenim propisima kojima se promiče zaštita njihovih prava, sigurnost i zdravlje.

Zaštitu prava učenika osiguravaju direktor i odgojno-obrazovni proces.

Da bi sva djeca uživala prava u školi i obrazovanju, država djetetu treba omogućiti pristup školi i obrazovanju bez zapreka. Iako je država kao potpisnica CRC-a ostvarila napredak u zaštiti dječijih prava, potrebno je još mnogo truda, rada, volje za zaštitu prava djece u školi naročito prava ranjivih grupa djece.

Najčešća područja u kojima može doći do kršenja učeničkih prava su slijedeća:

- Privatnost
- Sigurnost u školi
- Partnerstvo sa roditeljima
- Prevoz učenika
- Težina školskih torbi
- Promjene učitelja
- Prava djece sa teškoćama u razvoju
- Prava djece nacionalnih manjina
- Ocjenjivanje
- Nasilje među djecom

U zaštiti prava djece postoje i određene poteškoće na nivou škola, a najčešće su:

- Nedostatak stručnih saradnika
- Izostanak kompetencija za rad u timu
- Nedostatak edukacija za rad sa djecom sa teškoćama u razvoju, ranjivim grupama djece
- Pretjerano dijagnosticiranje i tretiranje
- Nedostatak holističkog pristupa
- Pobrkanе uloge

Najugroženije grupe djece podložne diskriminaciji zbog nepoštivanja prava uređenih CRC-om:

- Djeca romske populacije
- Djeca sa teškoćama u razvoju
- Djeca migranti ...

Članom 3. Konvencije propisano je da se „sve akcije u vezi s djecom, bez obzira da li ih poduzimaju javne ili privatne društvene dobrotvorne institucije, sudovi, upravne vlasti ili zakonska tijela, poduzimaju u najboljem interesu djeteta“.

UN-ov Komitet za prava djeteta identifikovao je četiri opća načela na kojima se zasnivaju sva prava sadržana u Konvenciji:

- Načelo nediskriminacije prema kojem djeca ne smiju trpjeti diskriminaciju “neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom, etničkom ili

društvenom porijeklu, vlasništvu, teškoćama u razvoju, rođenju ili drugom statusu djeteta, njegovih roditelja ili zakonskih zastupnika”;

- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim vidovima života, uključujući tjelesni, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni:
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju odluka koje utječu na dijete ili na djecu kao grupu, najvažniji princip mora biti najbolji interes djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi porodica;
- Djeci se mora omogućiti participacija (učesće) u rješavanju svih pitanja koja utječu na njihov život i omogućiti slobodu izražavanja mišljenja, koja se treba ozbiljno razmotriti. ¹

„Riječ „napredak“ neće imati smisla sve dok na svijetu bude jedno nesretno dijete.”

1) Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine u saradnji sa Save the Children Norway (Sarajevo, 2009. godine), Analiza usklađenosti zakonodavstva Bosne i Hercegovine s Konvencijom o pravima djeteta, str. 9.

5. Međunarodni standardi i zakonodavstvo u oblasti zaštite dječijih prava

Međunarodni standardi o ljudskim pravima i temeljnim slobodama posebno su važni za državu Bosnu i Hercegovinu, koja je postala članica Ujedinjenih naroda 1992, a Vijeća Evrope 2002. godine. Nakon prijema Bosne i Hercegovine u ove dvije izuzetno važne međunarodne organizacije, ratifikovani su i brojni drugi međunarodni dokumenti, čime se stvorila obaveza kako primjene tako i zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Među prvim dokumentima o ljudskim pravima i temeljnim slobodama izdvaja se **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)**, s obzirom na to da je poslije Drugog svjetskog rata došlo do spoznaje da nije moguće zaštititi mir u svijetu bez obaveze “unapređivanja i podsticanja poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, spol, jezik ili vjeru” (član 1. Povelje UN-a).

Po prvi put uvodi se i pravo na obrazovanje, gdje se navodi da “svako ima pravo na obrazovanje... a ono treba da unapređuje razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i vjerskim skupinama (član 26. Univerzalne deklaracije).”

Konvencija o pravima djeteta (1989) je sporazum kojega su usvojili Ujedinjeni narodi 20. novembra 1989. Konvenciju je prihvatilo 196 zemalja svijeta, a među njima i Bosna i Hercegovina. Konvencija sadrži obaveze koje su države potpisale kako bi zaštitile djecu, te zajednički odredile šta treba učiniti da bi svako dijete raslo i razvijalo se u odraslu osobu.

Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine ističe posebnu zaštitu djece, definiše dobnu granicu i utvrđuje građanska, socijalna, ekonomska, zdravstvena, politička i kulturna prava djece.

Pravo na obrazovanje potvrdila je upravo **Konvencija o pravima djeteta (1989)** koja tretira pravo na osnovno, srednje, opće, stručno i visoko obrazovanje (član 28. KPD), dok se član 29.1 bavi daljnjim usmjerenjem obrazovanja djeteta.

Konvencija ima 54 članka.

U periodičnom Izvještaju Bosne i Hercegovine o provođenju Konvencije o pravima djeteta koji je usvojen 2017. godine na sjednici Vijeća ministara, naznačeno je da je Bosna i Hercegovina od podnošenja posljednjeg periodičnog Izvještaja ostvarila izvjestan napredak u zaštiti dječijih prava, prvenstveno u pogledu usklađivanja zakonodavnog okvira sa Konvencijom o pravima djeteta i donošenja strateških dokumenata. Zakonom o zabrani diskriminacije uspostavlja se okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim licima u Bosni i Hercegovini i uređuje sistem zaštite od diskriminacije.²

2) Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj 59/09 i 66/16

1 DEFINICIJA DJETETA	2 ZABRANA DISKRIMINACIJE	3 NAJBOLJI INTERESI DJETETA	4 UČINITI PRAVA DOSTUPNIM	5 USMJERAVANJE OD STRANE PORODICE TOKOM RAZVOJA DJECE	6 ŽIVOT, OPSTANAK I RAZVOJ	7 IME I NACIONALNOST
8 IDENTITET	9 ČUVANJE PORODICE NA OKUPU	10 KONTAKT SA RODITELJIMA VAN GRANICA DRŽAVA	11 ZAŠTITA OD KIDNAPOVANJA	12 POŠTOVANJE ZA DJECJA STAJALIŠTA	13 SLOBODNO DJELENJE MIŠLJENJA	14 SLOBODA RAZMIŠLJANJA I RELIGIJE
15 OSMIŠLJANJE ILI PRISTUPANJE GRUPAMA	16 ZAŠTITA PRIVATNOSTI	17 PRISTUP INFORMACIJAMA	18 ODGOVORNOST RODITELJA	19 ZAŠTITA OD NASILJA	20 DJECA BEZ PORODICA	21 POSVOJENA DJECA
22 DJECA IZBJEGLICE	23 DJECA SA INVALIDITETOM	24 ZDRAVLJE, VODA, HRANA, OKOLIS	25 PROVJERA SMJEŠTANJA DJETETA	26 SOCIJALNA I EKONOMSKA POMOĆ	27 HRANA, ODJEĆA, SIGURAN DOM	28 PRISTUP OBRAZOVANJU
29 CILJEVI OBRAZOVANJA	30 KULTURA, JEZIK I RELIGIJA MANJINA	31 ODMOR, IGRA, KULTURA, UMJETNOST	32 ZAŠTITA OD ŠETNOG RADA	33 ZAŠTITA OD ŠETNIH DROGA	34 ZAŠTITA OD SEKSUALNOG ZLOSTAVLJANJA	35 ZAŠTITA OD PRODAJE I KRIVJUMČARENJA
36 ZAŠTITA OD IZRABLJIVANJA	37 DJECA U PRITVORU	38 ZAŠTITA TOKOM RATA	39 OPORAVAK I REINTEGRACIJA	40 DJECA KOJA KRŠE ZAKON	41 NAJBOLJI ZAKONI ZA DJECU	42 SVI MORAJU ZNATI PRAVA DJECE
43-54 KAKO KONVENCIJA FUNKCIONIŠE	<h1>KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA</h1>					

Najrizičnije grupe podložne diskriminaciji kako u svakodnevnicima, tako i u obrazovanju jesu: marginalizirane grupe, s naglaskom na djecu romske populacije, djeca sa teškoćama u razvoju i djeca migranti.

DJECA SA POTEŠKOĆAMA O RAZVOJU

U međunarodnom kontekstu, prvi dokument o pravima djece je Konvencija UN o pravima djeteta iz 1989. Konvencijom se djeci i mladima sa poteškoćama u razvoju osigurava pravo na posebnu podršku i unaprijeđenje, ali i na aktivno učešće u svakodnevnom životu. U članu 23. Konvencije UN-a o pravima djeteta stoji da države potpisnice priznaju da mentalno ili fizički onesposobljeno dijete treba da uživa pun i pristojan život, u uslovima koji osiguravaju dostojanstvo, potiču samopouzdanje i olakšavaju aktivno učestvovanje djece u zajednici. Zatim da države potpisnice priznaju pravo onesposobljenom djetetu na posebnu brigu i pomagače i osiguravaju svu potrebnu brigu, njemu i njegovim roditeljima/starateljima kao i da pomoć, koja se daje u skladu sa stavom 2. ovog člana davat će se besplatno gdje god je to moguće, uzimajući u obzir finansijska sredstva roditelja ili drugih koji se brinu o djetetu, i ona će biti planirana tako da se onesposobljenom djetetu pruži uspješan pristup obrazovanju, školovanju, zdravstvenim službama, službama za rehabilitaciju, pripremi za zaposlenje i mogućnostima rekreacije na način koji pomaže djetetu da postigne što potpuniju moguću društvenu integraciju i individualni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni razvoj.

U New York-u je potpisana Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom 2006. godine, ovom se konvencijom Države potpisnice priznaju pravo osoba s invaliditetom na obrazovanje. U svrhu ostvarenja ovog prava bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, države potpisnice osigurat će sveobuhvatno obrazovanje na svim nivoima, kao i cjeloživotno obrazovanje.³

3) Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

DJECA ROMI

Jedini zakonski obavezujući dokument na međunarodnom nivou isključivo usmjeren na prava manjinskih grupa jeste **Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope**. (Za potpisivanje je otvorena 1. februara 1995. godine. BiH ju je ratifikovala 24. februara 2000. godine, a na snagu je stupila 1. juna 2000. godine.)

Okvirna konvencija promovira punu i efektivnu jednakopravnost nacionalnih manjina, i stvaranje uslova za očuvanje i razvoj kulture i očuvanje vlastitog identiteta. Principi i programski ciljevi na kojima je utemeljena Konvencija služe kao smjernice državama u aktivnostima i politikama koje vode ostvarivanju prava nacionalnih manjina. S obzirom na obavezujući karakter ovog dokumenta, smatramo neophodnim izdvojiti one članove koji se bave pitanjem obrazovanja:

- Član 5. – unapređenje i razvijanje kulture pripadnika nacionalnih manjina, očuvanje identiteta, uključujući jezik i odsustvo asimilacije;
- Član 6. – podsticanje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga, uzajamno poštovanje, razumijevanje i saradnja;
- Član 7. i 8.– sloboda udruživanja, izražavanja i vjera;
- Član 12. – poznavanje manjinskih i većinskih kultura, historije, jezika, religija; osposobljavanje nastavnika i njihov profesionalni razvoj, te jednakopravan pristup obrazovanju;
- Član 13. – sloboda osnivanja privatnih škola;
- Član 14. – jezik i obrazovanje.

DJECA MIGRANTI

Konvencija o pravima djeteta ⁴ sadrži sveobuhvatne standarde zaštite prava djece i primjenjuje se na svu djecu bez diskriminacije, uključujući i djecu izbjeglice. „Države stranke će poštivati i osigurati svakom djetetu na području pod svojom jurisdikcijom prava utvrđena ovom Konvencijom bez ikakve diskriminacije prema djetetu, njegovim roditeljima ili zakonskim starateljima u pogledu njihove rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porijekla, imovine, poteškoća u razvoju, porodičnog porijekla ili neke druge okolnosti.“

4) Usvajena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine. 23 Član 2. Konvencija UN-a o pravima djeteta.

Zakonska regulativa u BiH zasniva se na Ustavu.

U članu 2. Ustava istaknuto je osiguranje prava svim državljanima podjednako:

Uživanje prava i sloboda predviđenih ovim članom ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu i ovom Ustavu, osigurano je za sve osobe u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacija po bilo kojoj osnovi kao što su spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, vezivanje za neku nacionalnu manjinu, imovinu, rođenje ili drugi status.

BiH je potpisnica sljedećih međunarodnih dokumenata koji osiguravaju pravo na obrazovanje nacionalnih manjina (Bosna i Hercegovina je postala članica Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencije o pravima djeteta i Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije sukcesijom iz SFRJ i to 1. septembra 1993. godine):

- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
- Konvencija o pravima djeteta
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije
- Protokol 1 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina vijeća Evrope (Bosna i Hercegovina je postala članicom/potpisnicom Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina vE 12. jula 2002. godine)

Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju (2003) osiguran je neophodan okvir, struktura i mehanizmi za značajnije promjene i usvajanje međunarodno usklađenih standarda i normi u obrazovanju. U članu 3. (I) dati su opći ciljevi obrazovanja, koji proizlaze iz *općeprihvaćenih, univerzalnih vrijednosti demokratskog društva, te vlastitih vrijednosnih sistema zasnovanih na specifičnostima nacionalne, historijske, kulturne i vjerske tradicije naroda i nacionalnih manjina koje žive u Bosni i Hercegovini:*

- a) omogućavanje pristupa znanju kao osnovi za razumijevanje sebe, drugoga i svijeta u kojem se živi;
- b) osiguravanje optimalnog razvoja za svaku osobu, uključujući i one s posebnim potrebama, u skladu s njihovim uzrastom, mogućnostima i mentalnim i fizičkim sposobnostima;
- c) promocija poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i priprema svake osobe za život u društvu koje poštuje principe demokratije i vladavine zakona;
- d) razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji, na način primjeren civilizacijskim tekovinama, upoznavajući i uvažavajući druge i drugačije, poštujući različitosti i njegujući međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među svim ljudima, narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini i svijetu;

- e) osiguranje jednakih mogućnosti za obrazovanje i mogućnost izbora na svim nivoima obrazovanja, bez obzira na spol, rasu, nacionalnu pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, vjeroispovijest, psihofizičke i druge lične osobine;
- f) postizanje kvalitetnog obrazovanja za građane;
- g) postizanje standarda znanja koji se mogu komparirati na međunarodnom, odnosno evropskom nivou, koji osiguravaju uključivanje i nastavak školovanja u evropskom obrazovnom sistemu;
- h) podsticanje cjeloživotnog učenja;
- i) promocija ekonomskog učenja;
- j) uključivanje u proces evropskih integracija.

Akcionni plan o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini (2004) potpisali su svi nadležni ministri obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Navedenim Akcionim planom Romima je, kao najbrojnijoj manjini u Bosni i Hercegovini, omogućena formalna jednakost u pristupu pravu na obrazovanje. S obzirom na Dekadu inkluzije Roma, 2010. godine Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je jula 2010. godine usvojilo Revidirani akcionni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma, kojim se kroz definisana četiri cilja i 47 mjera, **nastojalo da romska djeca budu ravnopravna u pogledu dostupnosti kvalitetnom obrazovanju kako bi mogla sticati neophodna znanja za kasniju kvalitetniju integraciju u društvo.**

Zadnji „Okvirni akcionni plan o obrazovnim potrebama Roma/Romkinja u Bosni i Hercegovini“ odnosi se na period od 2018. do 2022. godine i usvojen je na 155. sjednici Vijeća ministara Bosne i Hercegovine održanoj 25. septembra 2018. godine.

Metodološki pristup izradi OAP-a o obrazovnim potrebama Roma u BiH zasniva se na preporukama Vijeća ministara BiH, koje su rezultat analize stanja kroz dosadašnje izvještaje o provedbi Revidiranog akcionog plana Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma.

Smatrajući da je kvalitetno obrazovanje za Rome jedini put izlaska iz kruga marginalizacije i društvene izolacije, a u cilju stvaranja jednakih mogućnosti u pogledu pristupa kvalitetnom i održivom obrazovanju romske djece, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je na svojoj 128. sjednici, održanoj dana 14. jula 2010. godine, usvojilo Revidirani akcionni plan Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma (RAP). Odlukom ministra za ljudska prava (2011), na nivou Bosne i Hercegovine uspostavljen je Stručni tim, koji je bio u obavezi da jednom godišnje prikuplja informacije o provedbi

RAP-a i dostavlja ih Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice BiH, koje sačinjava Izvještaj i podnosi ga Vijeću ministara Bosne i Hercegovine.

Prema šestom izvještaju RAP-a, obrazovne vlasti poduzimale određene aktivnosti koje se odnose na nabavku udžbenika, školskog pribora, na prevoz, użinu, stipendiranje određenog broja učenika te poduzimanje razliĉitih stimulativnih mjera kojim bi se pospješilo redovno pohađanje nastave za romsku djecu, odnosno sprijeĉilo da napuste školovanje.

No, ni iz jednog izvještaja nije se moglo zakljuĉiti koliki je stvarni procenat ukljuĉenosti romske djece u obavezno osnovno obrazovanje, ili koliki je procenat romske djece koja nisu ukljuĉena u obavezno osnovnoškolsko obrazovanje – jer podaci o stvarnom broju romske djece u Bosni i Hercegovini nisu poznati.

Provedba mjera Cilja 3⁴ poĉela je standardizacijom romskog jezika u Bosni i Hercegovini, koja je realizovana 2013. godine, što je predstavljalo znaĉajan iskorak za dalje aktivnosti na provedbi drugih mjera ovog cilja.

Također, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je Univerzitetu u Sarajevu uputilo pismo podrške (2013.), uz inicijativu koordinatorice za Rome BiH da se uvede izborni predmet o jeziku, kulturi i knjiŹevnosti Roma.

No, daljnja analiza ukazala je da nadleŹna ministarstva obrazovanja nisu poduzela nikakve aktivnosti na provedbi mjera ovog cilja, koji zahtijeva oĉuvanje i promociju romskog jezika, kulture i historije. Ovo je dalo razloga za zabrinutost i nametnulo pitanja vezana za postojanje mogućih skrivenih oblika diskriminacije u obrazovnim sistemima BiH.

Ministarstva obrazovanja nisu postigla napredak u osiguranju finansijskih i pravnih mogućnosti radi angaŹovanja asistenata i medijatora romske nacionalnosti u školama, što bi znatno poboljšalo inkluziju romske djece u obrazovne sisteme.

Kao jedna od preporuka Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, 108. sjednice odrŹane 19.7.2017. godine odnosila se kantonalna ministarstva obrazovanja da u saradnji sa lokalnim zajednicama i romskim

udruženjima koja egzistiraju na njihovom području pripreme i usvoje vlastite akcijske planove o obrazovnim potrebama roma, s ciljem preciznijih mjera koje bi rezultirale potpunom i uspješnom uključenošću sve romske djece u obavezno osnovno obrazovanje.

U Gradu Mostaru tokom prethodnog perioda kreirana je tabela sa značajnim podacima za potrebe izrade LAP (Lokalnog akcionog plana) koji se odnosi za potrebe zaštite prava Roma o kojima će se razmatrati u 2020. godini.

Kao jedan od rezultata reforme obrazovanja usvojeno je pet okvirnih zakona iz oblasti obrazovanja na državnom nivou⁵ te niz strategija i akcijskih planova koji se odnose na politiku inkluzivnog obrazovanja.⁶

Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju kao i Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju utvrđuje pravo djece i mladih sa posebnim potrebama da, prvenstveno, stiču obrazovanje u redovnim školama/predškolskim ustanovama, prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama. Djeca koja se zbog teškoća u razvoju ne mogu školovati u redovnim školama, obrazuju se (djelimično ili u potpunosti) u posebnim/specijalnim ustanovama prema programima izrađenim i prilagođenim njihovim sposobnostima i mogućnostima. Škole u kojima se obrazuju djeca sa posebnim potrebama imaju pravo na posebna budžetska sredstva, kako bi se pokrili troškovi posebnih programa, troškovi prevoza i smještaja ili kako bi se infrastruktura prilagodila fizičkim i drugim potrebama učenika.

Osnovni princip svih međunarodnih i domaćih instrumenata je princip nediskriminacije, što znači da osobama s invaliditetom ili bilo kakvim poteškoćama pripadaju sva prava propisana zakonom kao i svim ostalim građanima. Svaka država pa i Bosna i Hercegovina je dužna da u praktičnoj primjeni vodi računa o tome koliko su osobe s poteškoćama uključene u sistem i koliko se njihova zakonom propisana prava poštuju.

5) Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju Bosne i Hercegovine (2003), Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju Bosne i Hercegovine (2003), Okvirni zakon o srednjem usmjerenom obrazovanju i obuci (2008), Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine (2007b), Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (BiH, 2007).

6) Strategija predškolskog obrazovanja u BiH, Strateški pravci razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementacije 2008–2015, Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2011–2014, Akcioni plan o djeci sa posebnim potrebama, Akcioni plan o upisu u škole i pohađanju

Iako postoje brojni zakonski okviri i međunarodni dokumenti, i iako je država učinila napredak u poštivanju i zaštiti prava djece, ipak još uvijek postoje određene poteškoće u obrazovanju, naročito vulnerabilnih grupa djece, djece romske populacije, djece sa poteškoćama u razvoju i djece migranata kojih je značajan broj u Gradu Mostaru.

Svako ugrožavanje dječijeg prava predstavlja diskriminaciju djeteta, a često su prava ranjivih skupina djece ugrožena, poput toga da djeca sa poteškoćama u razvoju nemaju adekvatan prilaz školama, unutrašnja infrastruktura ne može zadovoljiti potrebe djeteta, učitelji/ce nemaju dovoljno edukacije za rad, školski programi ne mogu da zadovolje potrebe djece, lični asistenti su privilegija samo malog broja djece, udžbenici za svu djecu nisu besplatni u osnovnim školama . . .

Prava iz oblasti opstanka i razvoja djece (članovi 6, 7, 8, 23, 24, 27, 28, 29 Konvencije o pravima djeteta)

(23) Dijete sa fizičkim ili mentalnim smetnjama u razvoju ima pravo na posebnu njegu, obrazovanje i osposobljavanje za rad, koji će mu obezbijediti potpun i dostojan život i postizanje za njega najvišeg stepena samostalnosti i socijalne integracije.

(28) Dijete ima pravo na obrazovanje. Država je obavezna da osigura besplatno i obavezno osnovno obrazovanje, podstiče različite oblike srednjeg obrazovanja dostupne svima i omogući pristup višem obrazovanju u skladu sa sposobnostima djeteta.

(29) Obrazovanje će imati za cilj razvoj djetetove ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti.

6. Analiza zaštite prava djece u Mostaru

Da bi se štitila prava učenika u osnovnoškolskom obrazovanju ključno je da se poštuju i prate svi potpisani međunarodni dokumenti, kao i zakonska regulativa Bosne i Hercegovine.

Pravo na obrazovanje je osnovno ljudsko pravo. Raspoloživost, dostupnost, prihvatljivost i prilagodljivost su četiri dimenzije prava na obrazovanje, a Ujedinjeni narodi su ih i službeno prepoznali kao temelj prava na obrazovanje. U Deklaraciji su postavljeni temelji prava na obrazovanje: svako ima pravo na odgoj i obrazovanje, osnovno obrazovanje mora biti obavezno i besplatno, te je naglašena dostupnost i kvaliteta obrazovanja.

Kao skupine koje su najranjivije za diskriminaciju, skrivenu, čak i nesvjesnu diskriminaciju kako u svakodnevnicima, tako i u obrazovanju su djeca sa teškoćama u razvoju, romska djeca, djeca migranti

- **Djeca sa teškoćama u razvoju**

Termin djeca s poteškoćama u razvoju obuhvata svu djecu koja odstupaju od prosjeka.

U bh. obrazovnom kontekstu, iako nije pravno definiran, termin djeca s poteškoćama u razvoju najčešće odnosi na učenike sa poteškoćama u psihofizičkom razvoju, sa slušnim i vidnim oštećenjima, sa govornim poteškoćama, tjelesnim oštećenjima, sa poteškoćama u učenju, sa poremećajima u ponašanju i sa hroničnim oboljenjima.⁷ Nažalost, inkluzija ove najranjivije kategorije našeg društva, ostaje na marginama političkih procesa. Nekoliko analiza u zadnjih osam godina koje su problematizirale ovo pitanje, pokazuje da su učinjeni minimalni koraci u implementaciji Povelje o pravima djeteta koja uključuje integralno pravo na obrazovanje, dakle bez obzira na psiho-fizičke mogućnosti djeteta.

Podaci objavljeni od strane Agencije za statistiku BH iz 2012. kažu: Od ukupnog broja upisane djece, u predškolskim ustanovama je približno 3% (463) djece sa posebnim potrebama, dok je približno 1% (3090) djece sa posebnim potrebama uključeno u redovne osnovne škole. Jedinstvenih podataka o broju učenika sa posebnim potrebama u redovnim srednjim školama nema. Osnovne škole za djecu sa posebnim potrebama pohađalo je 1029 djece, dok je srednje škole za djecu sa posebnim potrebama pohađalo 411 učenika/ca.⁸ A prema izvještaju UNICEF Innocenti centra, broj djece s poteškoćama u razvoju u zemljama Centralne i Istočne Evrope, bivšeg Sovjetskog Saveza i Baltika, u 27 zemalja se utrostručio, od 500,000 u 1990.godini do 1,5 milion u 2000. godini.⁹

Do sada je u BiH usvojeno pet okvirnih zakona o obrazovanju na državnom nivou i nekoliko strategija koje se odnose na politiku inkluzivnog obrazovanja. Ovim zakonima djeci sa posebnim potrebama se garantuje pravo da se školuju u redovnim školama. Ukidanje posebnih škola trenutno nije opcija, jer redovne škole još uvijek nisu razvile infrastrukturu (arhitektonsku ali i u ljudstvu), tako da će tranzicija iz posebnih u redovne škole biti dug proces. Većina škola u BiH ne zadovoljava čak ni standarde za omogućavanje fizičkog pristupa ove djece školama.

U posljednjih godinu dana u štampanim medijima su se pojavljivale i izjave roditelja koji smatraju da je ovakav zakon problematičan i ne slažu se s tim da sa njihovom djecom u školskim klupama sjede djeca s poteškoćama u razvoju.¹⁰ Ovo pokazuje da smo kao društvo neosjetljivi, nedovoljno edukovani i da je nivo svijesti nizak.

Europska unija ozbiljno radi na zaštiti prava na obrazovanje, obezbjeđujući dodatne uslove, dodatni kadar i dodatna sredstva. Takva vrsta socijalne osjetljivosti proizilazi iz niza pravnih akata, konvencija i povelja, te je obavezna za sve potpisnice/članice. Iako je BH potpisnica većine konvencija, zbog komplikovane administracije i nedovoljnog interesa javnosti, nije odgovorila na izazove koje sa sobom nosi proces inkluzivnog obrazovanja.¹¹

Nezainteresiranost vlasti da se pobrine za ovu kategoriju društva, u nezavidan položaj stavila je djecu, njihove roditelje, te prosvjetne radnike. Djeca ne dobijaju potrebnu skrb i mogućnosti za napredovanje, roditelji moraju da samostalno kreiraju programe i aktivnosti a prosvjetni radnici, kojih je svakako premalo na veliki broj djece, nemaju ni vremena, ni vještine a ni sredstava kako bi mogli ispuniti zahtjeve na koje inkluzivno obrazovanje obavezuje. Osim nekoliko primjera samoorganizovanja unutar škola, pod skromnom podrškom BH vlasti, daleko smo od zamišljenih rezultata reforme.

7) Dostupno na: https://www.unicef.org/bih/ba/media_7115.html

8) *OD SEGREGACIJE DO INKLUZIJE: DA LI JE OBRAZOVANJE DJECE I MLADIH SA POSEBNIM POTREBAMA U BiH INKLUZIVNO? Kratki pregled i analiza stanja; Sarajevo, februar 2013.*

9) *Ibid*

10) Dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/322835/mnogi-roditelji-ne-zele-da-im-djeca-idu-u-razred-sa-djecom-sa-posebnim-potrebama>

11) https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf

Kada je 2002. započela reforma obrazovanja, državne vlasti obećale su da će se inkluzija sprovesti na svim nivoima obrazovnog sistema, te da će se napraviti baza podataka sa ličnim podacima učenika i problemima koje je potrebno riješiti kroz plan obrazovanja zajednice tako da se podigne svijest o važnosti inkluzije. Bilo je potrebno osposobiti prostorije, modernizirati ih i obezbjediti dodatni stručni kadar. Nista od ovoga nije do kraja urađeno.

Ipak postoje neki pomaci, barem na nivou osnovnog obrazovanja. Ti pomaci su rezultat pritiska međunarodnih nevladinih organizacija kao i relevantnih obrazovnih institucija. Već su davno prošli predviđeni rokovi za uvođenje tri elementa inkluzivnog obrazovanja: dobro obučeni nastavnici, adekvatna oprema i efikasna organizacija. Nastavnici i dalje nemaju kontinuiranu obuku. Kao i u drugim zemljama regije, i u BiH ne postoji efikasno predškolsko obrazovanje za djecu s poteškoćama u razvoju, osobito u selima i udaljenim mjestima, a i siromaštvo je usko povezano sa ovim problemom.

Na području Hercegovačko neretvanskog kantona, prema Popisu stanovništva iz 2013. godine ukupno 14.948 osoba s teškoćama u razvoju, gdje je 5.149 osoba sa teškoćama kretanja, od čega je 34 djece mlađe od 15 godina.

Na području HNK, najteže je stanje za djecu sa tjelesnim poteškoćama. Samo tri škole od ukupno 50 osnovnih škola su u potpunosti prilagođene djeci sa tjelesnim poteškoćama.

Njih 28 imaju pristup školi, ali nemaju mogućnost kretanja unutar objekta škole. Čak i Osnovna škola za djecu sa posebnim potrebama nije u posebnim potrebama Mostar nije u potpunosti prilagođena svojim učenicima.

Kao razlog zašto škole nemaju prilagođen pristup navodi se kako do sada nisu imali djece koji imaju tjelesne invaliditete, te ih nisu smatrali kao prioritetom za izgradnju.

Finansije za prilagođavanje treba osigurati osnivač.

Iz škola je rečeno kao se izrada pristupnih rampi u skorijem periodu ne planira, a ističu da je problem finansiranje radova. Ukoliko škole ne mogu finansirati radove, u praksi finansiranje u praksi preuzimaju osnivači osnovnih škola, tj. opštine. Na području opštine Mostar trenutno 12 osnovnih škola nema izgrađenu pristupnu rampu. U periodu od 2017. do kraja 2019., još u dvije škole su izgrađene pristupne rampe.

Da bi sva djeca mogla pristupiti, naročito najosjetljivije grupe djece, djeca sa poteškoćama u razvoju, potrebno je sve škole pripremiti za to, prilagoditi pristup i unutrašnjost škola, pripremiti nastavno osoblje, stručne saradnike za život bez diskriminacije.

Pozitivan primjer je škola „Mustafa Ejubović- Šejh Jujo“ čiju školu pohađaju učenici sa poteškoćama u razvoju, gdje su napori direktora škole rezultirali izgradnjom lifta u školi kako bi se učenici sa tjelesnim poteškoćama mogli neometano kretati po cijeloj školi.

U Okvirnom Zakonu o obrazovanju BiH „nadležne obrazovne vlasti obavezne su osigurati uslove za nesmetano i slobodno kretanje roditelja, učenika, nastavnika, u smislu poštivanja njihovih prava na izbor prebivališta i zapošljavanja“.

Jedan od osnovnih principa inkluzivnih škola je: „svako dijete ima neotuđivo pravo na obrazovanje i nijedno dijete se ne isključuje iz školovanja“.

Da bi škola postala uspješna inkluzivna škola čvrsto mora vjerovati da sva djeca posjeduju potencijal za učenje i da uz konstantan rad i trud mogu razviti svoj potencijal do maksimuma. U praksi mnogi inkluziju doživljavaju samo kao uključivanje djece s razvojnim poteškoćama u redovni obrazovni sistem s naglaskom na obrazovna postignuća a često zanemaruju individualni pristup, razvijanje socijalnih odnosa i samostalnosti učenika u cjelokupnom procesu. Takav pristup ne može rezultirati pozitivnim rezultatima jer sam fokus na obrazovnim postignućima nije dovoljan za uspješnu integraciju učenika s poteškoćama u njihovu okolinu i ne priprema ih na samostalan život poslije završetka školovanja. Od krucijalnog je značaja da se jednaka pažnja posveti socijalnim i komunikacijskim vještinama učenika, razvoju empatije, samostalnosti, razvoju samopouzdanja i drugim socijalnim i životnim vještinama s naglaskom na individualizirani pristup u radu s učenicima s poteškoćama. Za razvoj empatije od velikog su značaja zajedničke, saradničke aktivnosti. U BiH društvu smo često svjedoci segregacije učenika s razvojnim poteškoćama. Takva segregacija povećava jaz između ovih osoba i ostatka društva, stavljajući osobe i djecu s poteškoćama u nepogodan društveni položaj okarakterisan marginalizacijom. Zajedničke aktivnosti učenika sa i bez poteškoća doprinose smanjenju predrasuda i stereotipa, a jačaju međusobne odnose i empatiju. Kadase govori o ovim aktivnostima, sadržaj je manje bitan. To mogu biti obrazovne, sportske ili rekreativne aktivnosti, ali je najvažnije učešće svih strana. Nadalje, psihoedukacija učenika bez poteškoća o nastanku, uzrocima i vrstama razvojnih poteškoća dovodi do većeg razumijevanja. Ukratko, svaka školska inicijativa koja slavi različitosti, kao što su školske akcije, tekstovi i radovi izloženi po školi i sl. imaju pozitivan efekat na razvoj empatije.

Bez obzira na to za koju aktivnost se škola odluči jednu stvar je najbitnije imati na umu – Nikada ne isključujemo učenike s razvojnim poteškoćama. Ovi učenici su, kao i svi ostali, dio školskog kolektiva i kao takvi imaju ravnopravan odnos i pravo na učešće u donošenju odluka. Dostupna istraživanja, kao i analize rada inkluzivnih škola pokazuju da je inkluzija jedan dug i kontinuiran proces u kojem važnu ulogu igraju učenici, nastavnici, roditelji, članovi lokalne zajednice i da samo zajedničkim djelovanjem u pravcu identificiranja i otklanjanja prepreka učenju i participaciji učenika s poteškoćama postaje moguće implementirati inkluzivne principe rada. Kada se škola odluči za veliki korak i inkluzivni pristup u svom radu postaje izuzetno značajno razvijati pozitivne stavove prema učenicima iz posebno osjetljivih i marginaliziranih grupa i obavezna je stalna usmjerenost na praćenje obrazovnih potreba i identificiranje prepreka za ostvarivanje tih potreba kod učenika s razvojnim poteškoćama.

▪ Djeca Romi

Kada je u pitanju obrazovanje djece Romske populacije tokom prethodnih 10 godina dogodile su se značajnije promjene. Da bi se obezbjedio jednakopravni pristup kvalitetnom osnovnom obrazovanju roma značajno je omogućiti jednake mogućnosti za upis i održivost učenika Romske populacije.

Etnička manjina Roma spada u jednu od najbrojnijih etničkih manjina u Bosni i Hercegovini. Pri tome, teško je govoriti o tačnom broju Roma u Bosni i Hercegovini. Naime, iako postoje određeni statistički podaci o broju Roma, razlika između statistike i stvarnog stanja velika je. Npr. prema popisu iz 1991. u BiH bilo je oko 9.000 Roma, dok su podaci romskih udruženja ukazivali na čak 80.000 Roma. Slično je i danas. Prema podacima romskih udruženja i osoba koje vode računa o romskim zajednicama u BiH, razlozi leže u tome što se veliki broj Roma ne izjašnjavaju kao takvi, nego kao pripadnici drugih etničkih grupa ili manjina.

Kada je u pitanju područje Mostara, teško je govoriti o tačnom broju romskih porodica koje ovdje žive zbog ekonomskih aspekata i nomadskog načina života. Prema različitim izvorima u Mostaru živi sljedeći broj Roma :

- Prema Registraciji potreba i romskih domaćinstava, sprovedenoj od strane Ministarstva ljudskih prava i izbjeglica BiH u 2011. u Mostaru postoji 67 domaćinstava sa 236 pripadnika Romske manjine.

- Na osnovu terenskih nalaza i kontakta za voditeljima zajednica (Zvanični podaci Grada Mostara, 2014.) oko 288 Roma živi u sljedećim zajednicama Mostara: Bišće Polje, Vrapčići, Izbjeglički centar Salakovac, Gnojnice, Bafo i Bijelo Polje.

Bez obzira na to da li govorimo o lokalnom ili državnom nivou, evidentno je da su Romi najbrojnija, najviše zapostavljena i najugroženija manjina u BiH. Pri tome su posebno značajni problemi koji se javljaju u obrazovanju. Naime, prema Istraživanju o položaju romske populacije u BiH (UNICEF BiH, 2011 - 2012) čak jedno od troje romske djece školske dobi ne pohađa osnovno obrazovanje, a samo jedno od četvero ima pristup srednjoškolskom obrazovanju. Iako procijenjena stopa pohađanja škole za djecu uzrasta od 6 do 14 godina iznosi 97,6% za Bosnu i Hercegovinu, stopa upisa u osnovnu školu

za romsku djecu iznosi samo 46,9% dok je stopa pohađanja 69,3% za osnovnu, a samo 22,6% za srednju školu (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2013).

Zahvaljujući brojnim akcijama, kao i projektima nevladinih organizacija osnovnoškolsko obrazovanje u dvije škole „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo“ i osnovna škola „Bijelo polje“ od 2016. do 2018. godine nijedan učenik sa prebivalištem u Mostaru nije napustio školovanje.

Prema informacijama iz HO organizacije „Altruist“ značajan broj romske djece koji ne pohađa osnovno obrazovanje se odnosi na djecu koja su samo privremeno u Mostaru, kod kojih su migracije sastavni dio života.

Nevladina organizacija Centar za psihološku podršku „Sensus“ provodila pod nazivom „Obrazovanje za sve“ od 2014. godine do kraja školske godine 2019, a nosioc projekta je bio Grad Mostar.

Glavni cilj projekta „Obrazovanje za sve“ je pružanje jednakih društvenih, obrazovnih i kulturnih prilika za svu Romsku djecu kroz puno uključivanje u osnovnu školu, uključujući djecu koja su upisana u školu, djecu koja su izvan školskog sistema i djecu koji su odustala od školovanja, te održavanje i poboljšanje školske redovnosti uz povećavanje uključenosti roditelja Roma u obrazovni proces njihove djece.

Na osnovi dobre prakse i uspješnosti projekta „Obrazovanje za sve“ za 4 godine realizacije projekta postignuti su značajni rezultati kada je u pitanju upis učenika romske populacije, bolji školski uspjeh, bolji socioekonomski status . . .

Aktivnosti koje su se provodile u okviru projekta su:

- Opremanje produženih boravaka u dvije osnovne škole „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo“ i osnovna škola „Bijelo polje“ za učenike romske populacije
- Osiguravanje besplatnih udžbenika, prevoza i užine
- Intezivni rad na motivaciji za pohađanje dopunske nastave
- Intezivni rad sa članovima i roditeljima učenika u zajednici
- Edukacije nastavnika

-Individualni i savjetodavni rad sa učenicima

Kroz navedene aktivnosti u prve dvije godine povećana je stopa upisa učenika romske populacije u osnovno školsko obrazovanje:

U 2014/15 školskoj godini broj učenika/ca romske populacije u osnovnim školama „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo" i osnovnoj školi Bijelo polje iznosio je **58**, dok je u 2015/16 školskoj godini broj učenika/ca romske populacije u osnovnim školama „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo" i osnovnoj školi Bijelo polje iznosio je **61**, što pokazuje da uz sve mjere provedene kroz projektne aktivnosti niko od učenika romske populacije nije napustio školovanje.

U 2018/2019. školskoj godini **63** učenika romske populacije pohađala su osnovnoškolsko obrazovanje u navedene dvije škole

Svim učenicima su obezbijedeni besplatni udžbenici, užina, prevoz, individualni pristup uz redovnu podršku i motivaciju njihove zajednice i roditeljima, što je direktno i uticalo na održivost i motivaciju djece za pohađanje osnovnoškolskog obrazovanja i obezbijedilo učenicima jednake mogućnosti za kvalitetniji pristup nastavi i ujedno zaštitili njihovo pravo na obrazovanje.

Prema informacijama iz Grada, osnovnih škola „Mustafa Ejubović – Šejh Jujo" i „Bijelo polje" za 2019/2020 primjetan je veći broj izostanaka učenika romske populacije, jedna učenica ne pohađa nastavu i značajan broj učenika nema sve udžbenike.

Trenutna situacija u školama HNK podrazumijeva da učenici Romske nacionalnosti udžbenike dobivaju kroz aktivnosti nevladinih organizacija a ne kroz uređene institucionalne procedure. Zbog čestih promjena autora i različitih izdanja udžbenika koji se koriste u školama ne postoje usklađene liste udžbenika i autora što otežava dodjelu udžbenika za sve ugrožene kategorije, uključujući i Romske učenike.

Prema informacijama dobivenim od Ministarstva nauke, kulture i sporta HNK/Ž svake godine obezbjeđuju se besplatni udžbenici za jedan određeni razred u osnovnim školama, tako da svi učenici

u osnovnoškolskom sistemu romske populacije ne uživaju to pravo i kao nacionalna manjina, te sa mjesta socioekonomskog statusa nailaze na prepreke u pristupu obrazovanju.

Romski učenici u HNK ove godine nisu dobili udžbenike, osim učenika trećih razreda kojima su dodijeljeni udžbenici bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. Kantonalna ministarstva su bila dužna nabaviti pripadajući broj kompleta udžbenika za kategoriju najugroženijih učenika u stanju socijalne potrebe koji pohađaju peti razred devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja. Navedeni udžbenici su dodijeljeni na osnovu školskih evidencija o učenicima u stanju socijalne potrebe i na osnovu podataka prikupljenih od strane svih osnovnih škola s područja kantona. Nema informacije o tome koji broj romskih učenika je uključen u ovu kategoriju.

Ne postoje dostupni javnosti podaci o kriterijima na osnovu kojih su upravo učenici petih razreda izabrani kao kategorija kojoj se dodjeljuju udžbenici. Ovi podaci bi trebali biti transparentni i dostupni javnosti. Jedna od bitnih budućih aktivnosti jeste i upućivanje zahtjeva FMON za definisanje i objavljivanje jasnih kriterija za dodjelu besplatnih udžbenika.

Praksa prethodnih godina je bila da se besplatni udžbenici za učenike u stanju socijalne potrebe dijele na osnovu evidencije Centra za socijalni rad Grada Mostara. U ovoj godini je Centar za socijalni rad na osnovu vlastite evidencije donirao školski pribor. Također, nema dostupne informacije o broju Romskih učenika koji su korisnici Centra za socijalni rad. Ništa od navedenih aktivnosti nije urađeno u saradnji. Dodatni izazov za prikupljanje podataka od strane institucija predstavlja činjenica da se u mnogim školama Romi ne izjašnjavaju po nacionalnoj pripadnosti.

RAP o obrazovnim potrebama Roma naglašava potrebu za intersektorskim pristupom u kontekstu saradnje obrazovnih institucija sa opštinskim službama, centrima za socijalni rad, odnosno ministarstvima rada i socijalne politike te ministarstvima zdravstva, u provođenju mjera koje se tiču edukacije zajednice i aktivista o značaju ranog razvoja djeteta, odgovornosti za popis djece predškolske dobi te osnivanju dnevnih centara za djecu i majke.

Što se tiče uvođenja izbornog predmeta o jeziku, kulturi i književnosti Roma prema „Okvirnom akcionom planu o obrazovnim potrebama Roma/Romkinja u BiH (2018-2020) nadležna ministarstva obrazovanja nisu poduzela nikakve aktivnosti na provedbi mjera cilja, koji zahtijeva očuvanje i promociju romskog jezika, kulture i historije. Ovo je dalo razloga za zabrinutost i nametnulo pitanja vezana za postojanje mogućih skrivenih oblika diskriminacije u obrazovnim sistemima BiH.

Zaštita prava djece u osnovnoškolskom obrazovanju, a naročito djece iz manjinskih skupina, najugroženijih skupina u društvu, koji su u teškom socijalnom i ekonomskom položaju realizuje se putem poštivanja i provedbe svih potpisanih međunarodnih dokumenata i zakonskih regulativa gdje svaki ističe obezbijediivanje besplatnog osnovnoškolskog obrazovanja, jednakopravnost, kvalitetan pristup nastavi što je obaveza svake države da isto i realizuje.

- **Djeca migranti**

O obrazovanju djece migranata jako malo literature se može naći na internetskim stranicama, a značajan broj djece migranata trenutno živi u Bosni i Hercegovini.

Od početka 2018. godine, Bosna i Hercegovina je doživjela drastičan porast broja migranata i izbjeglica koji ulaze u zemlju. Prilivom migranata i izbjeglica nadležne institucije su se suočile sa izazovom u pogledu ljudskih i finansijskih resursa.

Vladine institucije¹² i donosioci odluka nadležni su za čitav sistem odgovora na pitanja migranata, što znači da su oni ključni partneri za međunarodne organizacije koje djeluju u Bosni i Hercegovini. Vlade često imaju problema sa nedostatkom sredstava za ova pitanja, tako da uz pomoć međunarodnih organizacija mogu uspješno djelovati zajedno.

12) Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, ministarstva unutrašnjih poslova na nivou entiteta.

Prema podacima UNHCR-a od januara 2019. godine, u Bosni i Hercegovini ima oko 5 500 migranata, od čega je 134 krenulo u školu, a najveći broj migranata je stigao iz Pakistana, Sirije i Iraka.

U Izbjegličkom kampu Salakovac, u naselju Salakovac u blizini Mostara smješteno je 150 – 200 migranata. U kampu je smješteno 70 djece.

U pogledu radno-okupacionog dijela veliku ulogu i značaj imaju predstavnici nevladinih organizacija koji svakodnevno dolaze i borave u ovom centru osmišljavajući i provodeći edukativne i sportske aktivnosti za korisnike. U prvom redu tu je Fondacija Bosanskohercegovačka inicijativa žena koja svakodnevno boravi u Centru i u sklopu svojih aktivnosti vrše opismenjavanje korisnika i organizuju učenje jezika. Organizacija World Vision opremila je jednu prostoriju za djecu, u kojoj se nalaze igračke, potreban materijal za učenje, a njeni predstavnici svaki radni dan su prisutni i rade s djecom. Uloga ovih aktivista, koji s djecom rade u grupama formiranim u skladu s uzrastom djece, podrazumijeva provođenje aktivnosti s ciljem jezičkog približavanja i razvijanja socijalnih vještina djece. Formiranje „Kutka za djecu“ je od posebnog značaja ukoliko se uzme u obzir da ova djeca nisu dio predškolskog niti obrazovnog sistema, te da im je to jedina aktivnost.

Iz Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice djeca smještena u Izbjegličkom kampu Salakovac ne podliježu obaveznom osnovnom obrazovanju, ali se ulažu svi napori za omogućavanje uslova za njihovo obrazovanje.

Iz Ministarstva je već 2018. godine poručeno da je u cilju da se osposobi područna škola, za što je potrebno ispuniti niz preduslova, počevši od osiguravanja prostorija, dodatnog nastavnog kadra i opreme za izvođenje nastave, osnivanje i rad komisije za ocjenjivanje osnovnog predznanja.

Informacijama dobivenim iz škole na kraju 2019. godine još uvijek nisu stvoreni preduslovi za upisivanje i polazak djece migranata u osnovno obrazovanje, što ukazuje da je taj proces dugotrajniji, i javlja se zabrinutost da li će djeca stići da prate nastavni program u skladu sa uzrastom.

Od 2018. godine radi se na pripremi djece za obrazovanje uz nevladinih organizacija organizuju se časovi Bosanskog jezika za djecu migrante.

Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno za svu djecu. Dostupnost osnovnog obrazovanja ogleda se u obavezi država da osiguraju prilagođavanje obrazovnog sistema svakom djetetu, uključujući pripadnike nacionalnih manjina. Pristupačnost obrazovanja podrazumijeva promociju jednakosti u ostvarivanju prava na obrazovanje, bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi.

Obrazovanje je vrlo često od ključnog značaja za ostvarivanje prava iz drugih oblasti, kao naprimjer prava na zapošljavanje. Stoga obrazovanje treba obuhvatiti sadržaje koji će biti u skladu s osnovnim načelima ljudskih prava. Kurikulum, oblici i metode rada, kao i sadržaji obrazovanja, moraju biti prihvatljivi i podsticati uvažavanje kulturne, nacionalne, jezičke i dr. različitosti.

Osnovno obrazovanje je od velikog značaja za individualni razvoj djeteta. Zbog toga je prilagodljivost obrazovnog sistema obrazovnim potrebama i pravima sve djece ključna za njihovo sveukupno djelovanje u široj društvenoj zajednici.

Svako dijete ima pravo na obrazovanje, a svako nepoštivanje tog prava znači diskriminacija.

7. Nosioi odgovornosti u zaštiti dječijih prava i preporuke

Prema informacijama sa kojima raspolaže nevladin sektor u BiH, djeca romske nacionalnosti su u najvećem procentu isključena iz osnovnog obrazovanja, procjenjuje se da 80% uopšte ne pohađa školu. Sva djeca koja nisu upisana u matičnu knjigu rođenih ne mogu biti upisana u školu, tako da znatan broj romske djece ostaje neupisan. Škole ne prate porodičnu situaciju djece ili to rade veoma malo, tako da o prisustvu djece na nastavi ne izvještavaju ni roditelje ni nadležne institucije koje bi trebalo da se uključe u ovu problematiku. Ako se uzme u obzir i zanemarivanje djece od strane roditelja, neredovnost i prestanak pohađanja škole često ostaju neprimjećeni na vrijeme. To samo doprinosi povećanju procenata djece koji ne završe osnovnu, a pogotovo srednju školu. U praksi je prisutno kršenje prava djece na besplatno obavezno osnovno obrazovanje, kako je zakonom definisano. Situaciju u oblasti obrazovanja usložnjava nepostojanje standarda za školske udžbenike. Srednjoškolsko obrazovanje nije prilagođeno tržištu rada i tek od 2010. godine postalo je obavezno u nekim dijelovima BiH.

Preporučuje se:

- **Jačati saradnju između roditelja i škola s ciljem unapređenja kvalitete obrazovanja učenika Romske populacije**

Nedostatak podrške roditelja koji smatraju da se njihova djeca ne trebaju obrazovati, rano uključivanje djece u razne oblike rada s ciljem povećanja budžeta porodice, udaljenost mjesta stanovanja od škole, rana ženidba/udaja, su također identifikovani kao razlozi za prekid školovanja djece.

Prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini (Članak 28.) prema kojem roditelji imaju obavezu da u interesu svoje djece i putem svojih predstavnika u školskim organima i tijelima i putem svojih asocijacija, na svim razinama odlučivanja sudjeluju u odlučivanju o pitanjima od značaja za rad i funkcionisanje obrazovnog sistema. Ovo podrazumijeva da se roditeljima ostavlja prostor za aktivno djelovanje i razvijanje partnerskih odnosa sa školom kao institucijom, što bi trebalo da u praksi rezultira unapređenjem sistema obrazovanja i vaspitanja djece u školama, a samim tim i unapređenjem i poštivanjem prava djeteta.

Roditeljima romske djece potrebna je podrška u razvoju kompetencija za ulogu roditelja, što podrazumijeva sudjelovanje porodice u planiranju i provedbi obrazovne podrške djetetu s ciljem unapređivanja odgojno-obrazovnih ishoda, osnaživanja i osamostaljivanja djeteta.

Uloga roditelja je u današnjem vremenu većinom marginalizovana i svedena na ulogu roditelja u porodičnom okruženju.

Potrebno je raditi na razvijanju roditeljskih kompetencija što podrazumijeva:

- razvijati svijest o važnosti uloge roditelja;
- informisati roditelje i pružiti im stručnu pomoć;
- podsticati roditelje da budu pokretači i realizatori aktivnosti namijenjenih djeci.

Potreban je razvoj partnerskih participativnih metodologija i akcija kako bi se odgovorilo na potrebe djece, roditelja i profesionalaca koji rade s djecom. Važno je razvijati svijest roditelja i institucija o važnosti partnerskog djelovanja roditelja, škole i djece, razvijati modele i mehanizme veće participacije roditelja u obrazovnim institucijama. Partnerstvo djece, roditelja i profesionalaca koji rade sa djecom i vlasti, zasniva se na paralelnom djelovanju u interesu djece. Za ostvarivanje napretka djece najvažnija je saradnja i uključivanje roditelja u obrazovni sistem kroz zajedničku saradnju roditelja i institucija, uključujući školske stručnjake (direktore škole, stručne saradnika, i nastavnike).

- **Jačati saradnju između institucija koje se bave pitanjima Roma s ciljem unapređenja obrazovanja učenika romske populacije**

Nepoznat je ukupan broj djece koja su van školskog sistema. Ne postoji adekvatan sistemski mehanizam za popisivanje djece predškolskog i školskog uzrasta koja nisu prijavljena u matičnim uredima, iako su nadležni organi opština zakonski odgovorni za dostavu podataka. Institucionalno oslanjanje na rad romskih udruženja kao krajnji izvor podataka ne predstavlja sistemski odgovorno rješenje.

Nažalost, u praksi često nedostaje jasne komunikacije između institucija koje se bave pitanjima Roma. Da bi unapređenje obrazovanja proteklo što potpunije potrebno je da nadležne institucije imaju otvoren i partnerski odnos gdje stručni timovi mogu razmjenjivati ključne informacije vezane za učenike.

RAP o obrazovnim potrebama Roma naglašava potrebu za intersektorskim pristupom u kontekstu saradnje obrazovnih institucija sa opštinskim službama, centrima za socijalni rad, odnosno ministarstvima rada i socijalne politike te ministarstvima zdravstva, u provođenju mjera koje se tiču edukacije zajednice i aktivista o značaju ranog razvoja djeteta, odgovornosti za popis djece predškolske dobi te osnivanju dnevnih centara za djecu i majke.

- **Omogućiti bolje uslove za funcionisanje Radne grupe za pitanja Roma sa ciljem provođenja postojećih sistemskih politika i usvajanja lokalnog akcionog plana**

Evidentan je nedostatak adekvatnih sistemskih politika u obrazovanju koje bi djelotvorno i trajno unaprijedile poziciju sve djece, a posebno socioekonomski ugrožene djece. Istaknut je i problem provođenja politika za obrazovanje romske djece, koje su izolirane od drugih akcionih planova za unapređenje pozicije romskog stanovništva. Konačno, analiza je pokazala da postojeći Revidirani akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma, izrađen na državnom nivou, ne predstavlja adekvatnu okosnicu za daljnju javnu politiku budući da su potrebni jasni i mjerljivi novi ciljevi, sa jasnim vremenskim odrednicama.

U Vladi HNK postoji radna grupa koja se bavi pitanjima Roma i članovi radne grupe aktivnosti i poslove obavljaju volonterski. Radna grupa je izradila i Lokalni akcioni plan koji još uvijek nije usvojen. Za aktivniji rad radne grupe koja se bavi pitanjima Roma prioritetno bi bilo namicanje sredstava, bilo preko projektnih prijedloga ili budžetske stavke.

- Podržati individualizirani pristup nastavi u svjetlu koncepta inkluzivnog obrazovanja

Ključni faktor inkluzivnog odgoja i obrazovanja jeste fleksibilnost, što znači da djeca uče različitom dinamikom. Ovo uključuje korištenje različitih metoda, poseban pristup u radu, metodici i tehnologiji, razumijevanje ocjenjivanja kao prilike za praćenje i razvoj djeteta, postojanje asistenata u nastavi ako se za tim ukaže potreba, te razvijen sistem vršnjačke i recipročne pomoći. Pored navedenog neophodna je saradnja s dostupnim resursima iz uže i šire zajednice da bi se odgovorilo različitim potrebama djece, njihovim kapacitetima i dinamici razvoja. Naglasak je i na izgradnji pozitivnih stavova i eliminiranju stereotipa i predrasuda prema različitostima.

Uloga nastavnika, pogotovo u radu s djecom manjinskih skupina, vrlo je važna i složena jer on treba:

- utvrditi osnovna pravila kako bi se stvorila radna atmosfera za grupu;
- osigurati pozitivno okruženje za učenje;
- u razgovoru s učenicima utvrditi individualne ciljeve učenja, pružiti svoje iskustvo i znanje kada se to od njega/nje traži;
- u nastavnom procesu ukloniti barijere za učenje, pratiti vrijeme, razviti ključne kompetencije učenika postavljanjem otvorenih pitanja;
- pružati konstruktivnu povratnu informaciju.

Osnova uspješnog rada je planiranje i priprema nastavnog procesa. Važno je istraživanje vlastite nastave radi unapređivanja odgojno-obrazovnog procesa i stvaranja ugodne i podsticajne atmosfere za učenike i nastavnike.

Loša pozicija Roma u obrazovanju je takođe posljedica slabe posvećenosti i nedostatka sistemskih politika koje bi doprinijele inkluziji sve djece, uključujući i romsku djecu. Ovaj nedostatak se prvenstveno ogleda u manjku istinski inkluzivnog obrazovanja u BiH, te kroz dokazano ključni uticaj siromaštva, odnosno socioekonomskog statusa učenika na njihov akademski uspjeh.

Predstavnici institucija kažu da su nastavnici spremni na unapređivanje rada sa romskom djecom kroz dodatne obuke i upoznavanje sa romskom kulturom, tradicijom i običajima, prihvatanje mogućnosti saradnje sa romskim kolegama u školi, učešće u izradi nastavnih sadržaja iz romske kulture.

Kao nosioci odgovornosti u zaštiti djece navode se:

- **Roditelji/staratelji** čija je osnovna odgovornost da brinu za razvoj i odgoj, zdravlje i školovanje!
- **Država**, kao potpisinica CRC-a, treba omogućiti svakom djetetu pravo na obrazovanje!
- **Škola** koja ima dužnost da štiti svako djetete od bilo kakvog vida diskriminacije!
- **Relevantne institucije** zadužene za zaštitu dječijih prava imaju dužnost voditi se okvirnim zakonima o odgoju i obrazovanju, te da je prioritet rada u najboljem interesu djeteta!
- **Organizacije civilnog društva** uglavnom rade na zagovaranju, pružanju socijalnih usluga, jačanju profesionalnih kapaciteta, izvještavanju, učešću u radnim grupama pod pokroviteljstvom vladinih i međunarodnih organizacija. Ograničenja i prepreke ogledaju se u ovisnosti o donatorskom finansiranju, pomanjkanju povjerenja od strane vladinih organa, koji često oklijevaju da angažuju organizacije civilnog društva kao pružaoce usluga. Prisutan je i nedostatak standarda, kao i nedovoljna transparentnost u aktivnostima organizacija.
- **Međunarodne vladine i UN organizacije (UNICEF, UNHCR, OSCE):** Osnovne nadležnosti su vezane za pružanje tehničke i finansijske pomoći vlastima po pitanju razvoja politika/strategija, pravne reforme, jačanje kapaciteta, monitoringa i evaluacije, prikupljanja i analize podataka, istraživanja, zagovaranja, razvoja ekspertize organizacija civilnog društva, obezbjeđenja njihove saradnje sa vlastima. Ograničenja i prepreke: vlasti najčešće ne gledaju na međunarodne organizacije kao izvor stručnosti, već finansiranja, a što je rezultat politika međunarodne zajednice generalno u proteklih 15 godina u BiH, jer su međunarodne organizacije radile posao vlasti, dajući vlastima sredstva a da za uzvrat nisu tražile odgovornost.
- **Međunarodne nevladine organizacije** uglavnom rade na pitanjima zagovaranja, implementacije projekata o transformaciji dječijih institucija, jačanje porodice, razvoju standarda, jačanju kapaciteta. Osnovno ograničenje je nedostatak čvrstih sporazuma sa vladinim organima, što bi trebalo da doprinese održivosti projekata i inicijativa.
- **Donatori:** među glavnim donatorima u oblasti zaštite djece i porodica su Svjetska banka, Europska komisija i CIDA. Kao prepreka identifikovana je nedovoljna koordinacija i usklađenost programa koje podržavaju.

Također, važno je i uključivanje svih segmenata društva, svih raspoloživih resursa vladinog i nevladinog sektora, porodica i pojedinaca, u ostvarivanje osmišljenog djelovanja kako bi se poboljšali životni uslovi u interesu razvoja djece i poštovanju njihovih prava. To podrazumijeva intersektoralan i multidisciplinarni pristup i osmišljavanje društvenih akcija i mjera koje će biti usmjerene na poboljšanje položaja djeteta u BiH. Država također treba usvojiti i provoditi politike koje osiguravaju podršku porodicama u ispunjavanju njihovih odgovornosti prema djetetu i promovišu pravo djeteta da održava odnose sa oba roditelja. Ovim politikama treba poštovati osnovna prava propisanih u Konvenciji o pravima djeteta, prije svega prava na upis u matične knjige rođenih, obezbjeđivanje adekvatnog prostora za stanovanje, pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti i obrazovanju. Također neprestano treba raditi na promovisanju mjera suzbijanja siromaštva, diskriminacije, marginalizacije, stigmatizacije, svih vidova nasilja, seksualnog zlostavljanja, te korištenja opojnih droga.

8. Literatura

- Analiza učinka projekta „Obrazovanje za sve“ (2016.), Centar za psihološku podršku „Sensus“
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2013) Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) o romskoj populaciji u Bosni i Hercegovini 2011-2012: završni izvještaj.
- OD SEGREGACIJE DO INKLUZIJE: DA LI JE OBRAZOVANJE DJECE I MLADIH SA POSEBNIM POTREBAMA U BiH INKLUZIVNO? Kratki pregled i analiza stanja; Sarajevo, februar 2013.
- OKVIRNI akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma/Romkinja u Bosni i Hercegovini : (2018-2022) / [urednica Milena Jurić]. - Sarajevo : Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine
- Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH,
- Save the Children UK: Uskraćena budućnost?, Pravo romske djece u BiH na obrazovanje
- Smjernice za procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa djeteta (Vodič za profesionalce);
- Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini, Novembar, 2018.
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine
- Udruženje Kali Sara – Romski informativni centar: www.bhric.ba
- UNICEF BiH (2011): Nepohađanje i napuštanje obrazovanja: Studija formirana na osnovu istraživanja djece i mladih koji ne upisuju i koji napuštaju osnovnu i srednju školu
- Ustav Bosne i Hercegovine, Sarajevo, OHR